

УДК 378.011.3-051:57

ДОСЛІДЖЕННЯ СЕМАНТИКИ ЛАТИНСЬКИХ НАЗВ РОСЛИН ЯК ВАЖЛИВА УМОВА ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНЬОГО ВЧИТЕЛЯ БІОЛОГІЇ

Шаповал Л.В.

Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет
імені Григорія Сковороди

На основі критичного інвентаризаційного анованого конспекту флори та рослинності Переяславщини проаналізовано семантику латиномовних найменувань 34 видів рослин родин *Cyperaceae*, *Hemerocallidaceae*, *Juncaceae*, *Iridaceae*, *Lemnaceae*, *Liliaceae*, *Melanthiaceae*, *Najadaceae* та *Orchidaceae*. Виявлені головні мотиваційні ознаки, що були визначальними при називанні латинського фітоніма. Встановлено, що типовими ознаками, які виступають основою для найменувань рослин є їх колір, властивості поверхні, місце зростання, період цвітіння, колір, смак, запах, практичне застосування, зв'язок з власними іменами та ін. Матеріал дослідження може бути корисним викладачам вищих навчальних закладів у процесі викладання теоретичного курсу та проведення навчальних практик з ботаніки. Результати семантичного аналізу можуть стати основою варіативного курсу «Латинська мова для біологів».

Ключові слова: підготовка майбутнього вчителя біології, латинські назви, фітоніми, рослинність Переяславщини, семантика, семантико-етимологічний аналіз.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. У контексті навчання майбутніх біологів актуальним завданням є оволодіння ними фаховою термінологією і набуття вмінь використовувати вузькоспеціалізовану лексику для виконання навчальних професійно-орієнтованих завдань, спрямованих на подальше використання у виробничих ситуаціях.

Актуальність дослідження, окрім того, зумовлена відсутністю курсу латинської мови як предмету нормативного циклу спеціальності «Біологія». Це є однією з причин того, що засвоєння студентами латинських назв рослин відбувається, переважно, на рівні механічного зазубрювання, без усвідомлення значення цих назв, їх етимології чи семантики. У них часто відсутні елементарні навички аналізу термінів ботанічної номенклатури та раціонального засвоєння назв рослин. Відомо, що у процесі навчання чи професійної діяльності біологи зустрічаються з величезною кількістю латиномовних термінів, передусім найменувань видів рослинного світу.

У той же час, для ефективного користування латиномовною термінологією необхідно не лише засвоїти фонетичні правила, спрямовані на формування вмінь та навичок правильного читання і написання термінів, їх аудіювання. Надзвичайно важливим є також і вміння орієнтуватись в етимології та семантиці латинських назв.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання семантики назв рослин відображені у працях таких вітчизняних та зарубіжних дослідників, як І. Сабодаш, О. Пашенко, О. Балалаєва, В. Колосова, В. Салагаєв, Б. Хапаєв, А. Хапаєва, Л. Гошева, О. Кузнецова, О. Мясников, В. Меркулова та багатьох інших, що становить теоретичне підґрунтя для вирішення поставленого завдання.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проте увага дослідників спрямована, переважним чином, на семантику народних фітонімів в українській та російській мові. Є нечисленні публікації, що присвячені латинським назвам рослин. Вони, переважно, відображають семантику родової складової фітоніма. В той же час є потреба в систематизованому ви-

кладі матеріалу, що відображав би результати семантико-етимологічного аналізу різних систематичних груп рослин конкретної місцевості. Встановлення залежності між назвою рослини і її анатомо-морфологічними, фізіологічними, екологічними і т. ін. особливостями дозволить майбутнім біологам не лише усвідомлено розуміти, але й міцно запам'ятовувати латинські назви рослин.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є семантичний аналіз латинських фітонімів Переяславщини і з'ясування мотивом, що лежать в їх основі.

Виклад основного матеріалу дослідження. На основі критичного інвентаризаційного анованого конспекту флори та рослинності Переяславщини [11] було встановлено семантику ряду рослин родин *Cyperaceae*, *Hemerocallidaceae*, *Juncaceae*, *Iridaceae*, *Lemnaceae*, *Liliaceae*, *Melanthiaceae*, *Najadaceae* та *Orchidaceae*.

Нижче наводиться результат такого семантичного аналізу.

FAMILIA CYPERACEAE – РОДИНА ОСОКОВИ

Carex hirta L. – осока шершава. *Hirtus* – щетинистий. Листкові пластинки рослини опушені з обох сторін. Приквітки, що утворюють мішечки і оточують зав'язь та плід, густо опушені.

Carex acuta L. – осока гостра. *Acutus* – гострий, різкий. Вісь репродуктивного пагону 2-2.5 мм в діаметрі, гостра від численних шипиків.

Carex nigra L. – осока чорна. *Niger* – чорний, темний. Верхні тичинкові колоски темно-коричневі, або пурпурово-чорні з бурими лусками. Луски маточкових колосків чорно-, пурпурово- або темно-бурі.

Eriophorum angustifolium Honck (= *E. Polystachion* L. 1753, nom. Rejic.) – пухівка багатокосола. *Erico* – хутро, phogo – нести. *Angustus* – вузький, folium – листки, poly – багато, *stachys* – колос, плід. Навколоквіткові щетинки подовжуються і утворюють білосніжні пухнасті голівки. Суцвіття складається із 3-12 колосків. Листки вузькі (3-5 мм) та довгі.

Schoenoplectus lacustris (L.) Palla (= *Scirpus lacustris* L.) – комиш озерний *Schoenus* – комиш, очерет; *scirpus* – комиш; *lacus* – озеро, вода,

джерело; *plecto* – плести, в'язати (у давнину комиш використовували у домашньому господарстві – з нього виготовляли покрівлі, плели килимки, кошики та інше домашнє начиння). Назва «озерний» вказує на місце зростання.

FAMILIA NEMEROCALLIDACEAE – РОДИНА ЛІЛІЙНИКОВИ

Nemerocallis fulva L. – лілійник рудуватий (рос. – красоднев). *Nemera* – день; *callos* – краса; *fulva* – рудий. Квітки рудого забарвлення, розцвітають послідовно одна за одною і в'януть наступного дня. За рахунок поступового рівномірного розкривання квітів цвітіння триває близько 3-х тижнів [2, с. 29].

Elodea Canadensis Michx. – елодея канадська, водяна чума. *Elodes* – болотистий. Росте у повільно проточних та стоячих водоймах. Через свою здатність дуже швидко рости і розмножуватися, створюючи щільні скупчення, які заважають судноплавству, отримала назву «водяна чума». Зберігає властивості домінанта, витісняючи аборигенні гідрофільні види і формуючи збіднені фітоценози з проективним покриттям до 50-100% [12].

Hydrocharis morsus-ranae L. – жабурник звичайний (водокрас). *Hydro* – вода, *charis* – краса, прикраса; *morsus* – врізаний, укус; *rana* – жаба. Нижні білі листки рослини і справді можуть бути окрасою водойми як природної, так і штучної. Листкові пластинки округлі, мають глибокий серцеподібний виріз біля основи, який буквально можна назвати «укус жаби». В українському народі жабурником називали місце, де жаби відкладають ікру – «жаб'яче гніздо» [4, т. 2, с. 183]. Рослина є індикатором чистої води; розростаючись, утворює зарості, в яких жаби можуть відкладати ікру.

Stratiotes aloides L. – водяний різак алоевидний (рос. – телорез). *Stratiotes* – войовничий; *aloides* – схожий на алое. Будучи схожою на алое, рослина має розетку численних, жорстких, колючо-зубчастих листків до 40 см завдовжки та 4-5 см завширшки, якими можна пошкодити шкіру.

FAMILIA IRIDACEAE – РОДИНА ПІВНИКОВИ

Gladiolus imbricatus L. – косарики черепитчасті, гладіолус черепитчастий (шпажник). *Gladius* – меч, *imbricatus* – черепитчастий. Бульбоцибулина вкрита перетинчастими лусками. Листки мечоподібні. Назва «косарики», очевидно, пов'язана з «косар» – той, хто косить (за подібністю гострих видовжених кінчиків листків до кіс чи ножів).

Iris pseudacorus L. – півники болотні. *Iris* – райдуга, веселка – через різноманіття і багатство кольорів квітів; *pseudos* – фальшивий, помилковий; *acorus* – айр, іншими словами «ірис помилковоайровий». Можливо, таку назву ірис отримав через зовнішню схожість із айром поза періодом цвітіння. Обидві рослини мають однакову ширину листків (до 2 см) та висоту від 60 см до 1-1.5 м. Ростуть в однакових середовищах – на берегах річок, болотах тощо.

Iris hungarica Waldst. Et Kit. – півники угорські. Наводився Пачоським Й.К. як *I. nudicaulis*. *Nudus* – голий, *caulis* – стебло. «Безлистий» півник відповідає своїй назві лише навесні, оскільки листя з'являється значно пізніше, ніж квітоноси [6].

FAMILIA JUNCACEAE – РОДИНА СИТНИКОВИ

Juncus articulatus L. – ситник членистий. Й.К. Наводився Пачоським Й.К. як *Juncus lamprocarpus*. *Articulus* – суглоб; *lampro* – світити, сіяти; *carpos* – плід. Назва «членистий» може бути пов'язана з особливостями будови листків – вони циліндричні, з поперечними перегородками, добре помітними на сухих рослинах. Окрім того, суцвіття має дуже відхилені гілочки з вигинами у місцях розміщення пучків квітів, які начебто чітко відділяються одне від одного – розчленовуються. Видова назва «*Lamprocarpus*» (плоди, що світяться, блистять), може бути пов'язана з особливостями коробочки: вона у цього виду блискуча.

Juncus capitatus Weigel – ситник головчастий. *Capitatus* – розширений на кінці, з потовщеним кінцем; *capitulum* – головка. Квітки розташовані по 3-8 штук пучками на верхівці стебла, утворюючи зірчасту головку [3].

Juncus atratus Krosk. – ситник темноцвітий. *Atratus* – чорний. Має блискучі, чорні листки оцвітини.

Juncus compressus Jacq. – ситник сплюснутий. *Compressus* – стиснутий. Має прямі сплюснуті стебла.

Juncus conglomeratus L. – ситник скупчений. *Conglomeratus* – ущільнений, скупчений. Має несправжньобокове головчасте густе суцвіття, 1-2 см в діаметрі, що складається зі щільно розташованих численних дрібних квітів.

Juncus effusus L. – ситник розлогий. *Effusus* – розкиданий, розсіяний. Має розкидано-волотеві багатоквіткові суцвіття, що стирчать в сторони та мають форму зонтикоподібних пучків.

Juncus inflexus L. – ситник пониклий. Наводився Пачоським Й.К. як *Juncus glaucus* Ehrh. *Flexus* – вигнутий; *in* – в, в середину; *glaucos* – голубий, сіро-зелений. Має сіро-зелені стебла з переривчастою губчастою тканиною і повітроносними порожнинами в середині, добре помітними на перерізі. Суцвіття легко здавлюються і поникають.

Juncus tenuis Willd. – ситник тонкий. *Tenuis* – тонкий, вузький. Має тонкі стебла і листки (1-1.5 мм у діаметрі).

Lusula campestris (L.) DC. – ожика рівнинна. Наукова назва роду походить від італійського *Lusciola* – жук-світлячок через блискучі краплі роси, що збираються на кінчиках гілочок суцвіт'я вранці [13]. *Campestris* – рівнинний. Росте на піщаних пагорбах, на луках, в лісах, серед кущів.

Lusula multiflora Ehrh. – ожика багатоквіткова. *Multiflora* – *Multus* – великий, численний; *florilis* род. відм. від *flos* – квітка. Зонтикоподібно-волотеві суцвіття складаються із 5-10 (14) колосків по 3-14 квіток в кожному [3].

FAMILIA LEMNACEAE – РОДИНА РЯСКОВИ

Lemna gibba L. – ряска горбата. *Gibba* – горб. Видозмінене стебло (зелена асимілююча пластинка) у цього виду, на відміну від інших, знизу випукле. Родова назва *Lemna*, можливо, пішла від острова Лемнос вулканічного походження, розташованого в Греції в Егейському морі. Лемноська земля – глина, що містить оксид заліза, який надає їй червоно-жовтого кольору. Цікаво, що в епідермі ряски є червоні і коричневі пігментні клітини, що можуть надавати їм червонуватого

забарвлення[5]. Очевидно, воно сприяє більшому поглинанню сонячного тепла, що досить важливо в умовах холодних водойм [16, с. 71].

Lemna minor L. – ряска мала. *Minor* – менший. Стебла у цього виду мають розміри 2-3 мм завширшки та 2-4 мм завдовжки (найменші з усіх видів ряски).

Lemna trisulca L. – ряска триборозенчаста. *Tri* – три; *sulcus* – борозна, щілина, складка, зморшка. Стебло з трьома жилками, зубчасте по краю.

Spirodela polyrrhiza L. – спиродела багатокоренева. *Poly* – багато; *rhiza* – корінь; *spira* – вигин, виток; *delos* – явний, очевидний. Знизу знаходиться пучок нитковидних пагонів. Має явно виражені вигнуті бокові жилки.

Wolffia arrhiza (L.) Horkel ex Wimm. – вольфія безкоренева. Найменша квіткова рослина на Землі (до 1 мм), плаваючі кулеподібні видозмінені стебла якої не мають коренів. Розмножується дуже швидко. Про походження родової назви «вольфія» література замовчує. Проте, можливо, її Карл Лінней присвятив засновнику ембріології К.Ф.Вольфу та його відкриттю. Базуючись на своїх численних експериментах та спостереженнях, останній припустив, що розвиток нового організму розпочинається із просто організованої живої матерії і що органи і всі організми не задані в зародку в мініатюрному вигляді, а послідовно розвиваються із простіших форм у складно організовані.

FAMILIA LILIACEAE – РОДИНА ЛІЛІЙНИ

Fritillaria ruthenica Wikstr. – рябчик руський. *Fritillus* – склянка для гральних кубиків. *Ruthenicus* – російський. Темно-червоні, із шахматним малюнком зовні та жовті всередині дзвіночкоподібні квіти могли нагадувати Юхану Емануелю Вікстрьому (шведському ботанику, що описав цей вид) склянки для гральних кубиків. Настільні ігри з гральними костями були дуже популярними у ті часи, а в Європі ними захоплювалася навіть вища знать і духовенство [15, т. 16, с. 400-401].

FAMILIA MELANTHIACEAE – РОДИНА МЕЛАНТИСВИ

Veratrum lobelianum Bernh. – чемериця лобелієва. *Veratrix* – чародійка. Можливо, назва пов'язана із здатністю рослини боротися із паразитами та хворобами людей, тварин, рослин (себореєю, коростою, блохами, вошами, шкідниками ягідних і плодкових культур і т. ін.). В той же час, не виключено, що в латинській назві рослини відображена здатність алкалоїдів чемериці чинити на нервову систему людини збудливу дію, що швидко змінюється функціональним виснаженням. При цьому збільшується сила скорочень серцевого м'яза при уповільненні ритму. [8, с. 463].

FAMILIA NAJADACEAE – РОДИНА РІЗУХОВИ

Najas marina L. – різуха морська (наяда). *Marinus* – морський. Наяди – дочки Зевса, німфи джерел, річок та озер. Вважалося, що вони є покровителями шлюбів, сприяють родючос-

ті, достатку, здоров'ю [15, Т. 20А, с. 778]. *Najas marina* – водна рослина, стебло і середня жилка листка якого зазвичай має зубці, якими, очевидно, можна пошкодити шкіру. Це могло бути підставою для отримання рослиною назви «різуха».

FAMILIA ORCHIDACEAE – РОДИНА ОРХІДНИ
Anacamptis coriophora (L.) R.M. Batemann, A.M.Pridgeon et M.W.Chase – анакамптис блощичний. *Coriza* – клоп, *phoro* – нести. Квіти мають запах клопів. Наводився Пачоським Й.К. як *Orchis coriophora* L. *Orchis* – яечко. Округлі парні кореневі бульби анакамптиса нагадують яечка тварин. Одна з цих бульб (минулорічна) – темніша, в'яла, містить поживні речовини, які використовує рослина в рік вегетації, а друга (молода) – світліша, тверда, в ній поживні речовини накопичуються на наступний рік [14, с. 6].

Dactylorhiza fuchsia (Druce) Soo – пальчатокорінник Фукса. *Dactylos* – палець; *rhiza* – корінь. Має веретеноподібні (пальчатороздільні) бульби, схожі на пальці.

Dactylorhiza incarnata (L.) Soo – пальчатокорінник м'ясочервоний. *Carnosus* – м'ясистий, кольору м'яса. Квіти пальчатокорінника лілово-рожеві, губа з темним малюнком із плям та ліній, що нагадують колір м'яса.

Gymnadenia conopsea (L.) R.Br. – билинець комарниковий. *Gymnos* – голий, *aden* – залоза; *conops* – комар. Ймовірно, родова назва пішла від «гола залоза». Виявляється, що більшість орхідних не мають нектару в шпорці. На відміну від них у билинця комарникового шпорка містить велику кількість епідермальних клітин (залоз), що виділяють багато нектару. Щодо видової назви, то Каден Н.Н. констатує, що вона умотивована формою квітки [7]. Можливо, ниткоподібна, загострена, спрямована косо догори шпорка квітки, яка досягає довжини 13-18 мм, могла асоціюватися у автора назви із ротовим апаратом комара.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальшого розвитку в цьому напрямку. Професійну термінологічну грамотність майбутніх біологів забезпечує не лише знання визначеного лексичного мінімуму латинських назв рослин чи тварин, але і розуміння їх семантики.

Засобами семантики латинських назв рослин студенти отримують інформацію про їх ознаки, що репрезентують морфологічні, фізіологічні, екологічні, фармакологічні та ін. властивості. В них майбутні біологи пізнають історію, легенди, традиції, досвід застосування, оскільки фітоніми відображають не лише суму знань людини про конкретну рослину, але й про процес пізнання навколишнього світу природи в ході історичного розвитку.

І хоча дослідження семантики латинських назв рослин є надзвичайно важливою умовою їх ефективного засвоєння, все ж залишаються невідомими мотивами непрозорих латинських назв рослин, виявлення яких потребує глибокої історичної ретроспективи.

Список літератури:

1. Анненков Н. Ботанический словарь / Н. Анненков. – СПб., 1878. – XXI, 645 с.
2. Головкин Б.Н. Декоративные растения СССР / Б.Н. Головкин, Л.А. Китаева, Э.П. Немченко. – Москва: Мысль, 1986. – 206 с.

3. Губанов И.А. Иллюстрированный определитель растений Средней России. Папоротники, хвощи, плауны, голосеменные покрытосеменные (однодольные) // И.А. Губанов, К.В. Киселева, В.С. Новиков, В.Н. Тихомиров. – М.: Т – во научных изданий КМК, Ин-т технологических исследований. – 2002. – 526 с.
4. Етимологічний словник української мови. В 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні; Редкол. О.С. Мельничук та ін. – К.: Наук. думка, 1982. Т. 2: Д – Копці / Укл.: Н. С. Родзевич та ін. – 1985. – 572 с.
5. Жизнь растений. В 6-ти т. / Гл. ред. А.А. Федоров. Т.6. Цветковые или покрытосеменные растения / Под ред. А.Л. Тахтаджяна. – М.: Просвещение, 1982. – 544 с.
6. Ирисы / Под ред. Г.И. Радионенко. – Москва: Колос, 1981. – 156 с.
7. Каден Н.Н. Этимологический словарь латинских названий, встречающихся в окрестностях агробиостанции МГУ «Чашниково» / Н.Н. Каден, Н.Н. Терентьева. – М.: Изд-во Московского университета, 1975. – 205 с.
8. Лікарські рослини: Енциклопедичний довідник / відп. ред. А.М. Гродзинський. – К.: Голов. ред. УРЕ, 1990. – 554 с.
9. Морозюк С.С., Протопопова В.В. Травянисті рослини. – Київ: Вид-во «Радянська школа», 1986. – 160 с.
10. Ольшанський І.Г. Рід *Luzula* DC. (Urnaceae) у флорі України / І.Г. Ольшанський, М.М. Федорончук // Український ботанічний журнал. – 2012. – Т. 69. – Т. 1. – С. 69–76.
11. Переяслав – Хмельницький. Природа: рослинний світ. Критичний інвентаризаційний анований конспект флори та рослинності: судинні рослини, мохоподібні, лишайники, водорості / за ред. В.П. Коцура, В.М. Джурана, М.М. Федорончука, М.В. Шеври. – Корсунь – Шевченківський: ФОП Майдаченко І.С., 2010. – 163 с.
12. Свириденко Б.Ф. Элодея канадская *Elodea Canadensis* (Hydrocharitaceae) на западно – сибирской равнине / Б.Ф. Свириденко, Т.В. Свириденко, А.Н. Ефремов // Вестник Томского государственного университета. Биология. – 2013. – № 3 (23). – С. 46–55.
13. Скворцов В.Э. Иллюстрированное руководство для ботанических практик и экскурсий в Средней России. / В.Э. Скворцов. – Москва: Товарищество научных изданий КМК, 2004, 56 с.
14. Широков А.И. Культивирование орхидей европейской России // А.И. Широков, Г.Л. Коломейцева, Буров А.В. Каменева Е.В. – Нижний Новгород: Международный социально – экологический союз, 2005. – 64 с.
15. Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – СПб., 1890–1907.
16. Федченко Б.А. Биология водных растений как предмет изучения в школе // Б.А. Федченко. – Москва – Ленинград: Государственное издательство, 1925. – 132 с.

Шаповал Л.В.

Переяслав-Хмельницкий государственный педагогический университет
имени Григория Сковороды

ИССЛЕДОВАНИЕ СЕМАНТИКИ ЛАТИНСКИХ НАЗВАНИЙ РАСТЕНИЙ КАК ВАЖНОЕ УСЛОВИЕ ПОДГОТОВКИ БУДУЩЕГО УЧИТЕЛЯ БИОЛОГИИ

Аннотация

На основе критического инвентаризационного аннотированного конспекта флоры и растительности Переяславщины проанализирована семантика латинских наименований 34 видов растений семейств Cyperaceae, Hemerocallidaceae, Juncaceae, Iridaceae, Lemnaceae, Liliaceae, Melanthiaceae, Najadaceae и Orchidaceae. Выявлены главные мотивационные признаки, которые были определяющими при назывании латинского фитонима. Установлено, что типичными признаками, которые выступают основой для наименований растений является их цвет, свойства поверхности, место произрастания, период цветения, цвет, вкус, запах, практическое применение, связь с именами собственными и др. Материал исследования может быть полезным преподавателям высших учебных заведений в процессе преподавания теоретического курса и проведения учебных практик по ботанике. Результаты семантического анализа могут стать основой вариативного курса «Латинский язык для биологов».

Ключевые слова: подготовка будущего учителя биологии, латинские названия, фитонимы, растительность Переяславщины, семантика, семантико-этимологический анализ.

Shapoval L.V.

Pereyaslav-Khmelnytsky State Pedagogical University
named after Hryhoriy Skovoroda

RESEARCH OF SEMANTICS LATIN NAMES OF PLANTS AS AN ESSENTIAL CONDITION OF FUTURE BIOLOGY TEACHER

Summary

The article analyses semantic of 34 Latin names of plants species: Cyperaceae, Hemerocallidaceae, Juncaceae, Iridaceae, Lemnaceae, Liliaceae, Melanthiaceae, Najadaceae and Orchidaceae on the basis of taking the critical inventory annotated compendium of flora and vegetation of Pereiaslav region. There is determined the main motivational signs that were qualificatory at the name of Latin phytonyms. It is set that the typical features that come forward as basis for the names of plants are their properties of surface, color, place of increase, flowering period, color, taste, smell, practical application, connection with the proper names and others. Research material can be useful for teachers of higher educational establishments in the process of theoretical teaching course of botany and educational practices. The results of semantic interpretation can become basis of versatile course "Latin for biologists".

Keywords: training for future teachers of Biology, Latin names, phytonyms, vegetation of Pereiaslav region, semantic, semantic-etymology analyze.